

JAKUB LINETTY

Reforma uwłaszczeniowa we wsi Sławno

ABSTRAKT: W poniższym artykule poruszona została problematyka reformy uwłaszczeniowej oraz procesu regulacji i separacji gruntów we wsi Sławno. Reforma uwłaszczeniowa wprowadzona na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego w 1823 roku wraz z towarzyszącymi reformami agrarnymi była jednym z najistotniejszych epizodów w historii wielkopolskiej wsi. W ich wyniku przekształcono nie tylko strukturę własnościową i ustrój społeczno-gospodarczy panujący na wsi, ale także trwałym i głębokim zmianom uległ krajobraz kulturowy. W toku wieloletniej procedury zakończonej porozumieniem (recesem) w 1839 roku utworzono w Sławnie 14 w pełni niezależnych dziedzicznych gospodarstw włościańskich, wolnych od wszelkich służebności wobec dworu. **SŁOWA KLUCZOWE:** reforma uwłaszczeniowa, regulacja i separacja gruntów, Sławno, pańszczyzna, krajobraz kulturowy, chłopci

ABSTRACT: The following article deals with the problems of the enfranchisement reform and the process of land regulation and separation in the village of Sławno. The enfranchisement reform introduced in the Grand Duchy of Posen in 1823, along with the accompanying agrarian reforms, was one of the most significant episodes in the history of the Wielkopolska countryside. As a result, not only was the ownership structure and socio-economic system of the village transformed, but the cultural landscape was also permanently and profoundly altered. In the course of a multi-year procedure that ended with an agreement (recession) in 1839, 14 fully independent hereditary landowner farms were created in Sławno, free of any easements to the manor. **KEYWORDS:** enfranchisement reform, land regulation and separation, Sławno, serfdom

Reforma uwłaszczeniowa, realizowana stopniowo przez władze pruskie na podstawie ustawy z 1823 roku była jednym z kamieni milowych w dziejach wsi wielkopolskiej¹. Dotyczy to zarówno skali regionalnej, jak i mikroregionalnej i lokalnej. Reforma ta wraz z towarzyszącymi jej pozostałymi reformami agrarnymi diametralnie zmieniała ustrój gospodarczy i społeczny na wsi, i tym sa-

¹ Więcej o reformie uwłaszczeniowej w Wielkim Księstwie Poznańskim zobacz: Kniat 1939; Jakóbczyk 1951, 1951-1952: 139-166; Groniowski 1976: 54-63; Florkowski 1983: 247-253; Mikulski, Raszeja 2017: 23-41; Linetty 2020: 129-149, 2021a: 51-78.

mym zakończyła kilkuwiekowe trwanie systemu folwarczno-pańszczyźnianego. Te fundamentalne zmiany doprowadziły do przyspieszonych i znaczących przemian krajobrazu kulturowego [Plit 2016: 78]. Z tego też powodu dokładna analiza przebiegu wdrażania reformy uwłaszczeniowej jest nieodzowna w badaniach nad przemianami przestrzeni kulturowo-historycznej, a także samych dziejów poszczególnych obszarów i miejscowości. Może też stanowić interesujący przyczynek do zgłębiania codzienności rodzin chłopskich w I połowie XIX wieku, szczególnie w sprawie utrzymywania osób starszych, w tym wdów. Dlatego za rzecz szczególnie istotną uważam stopniową i systematyczną analizę wdrażania reformy uwłaszczeniowej we wsiach położonych nad jeziorem Lednica, czyli w mikroregionie niezwykle istotnym dla dziejów całego regionu i państwa. Z tego też powodu w poprzednim numerze „Studiów Lednickich” ukazał się mój artykuł poruszający tematykę uwłaszczeniową we wsi Lednogóra [Linetty 2021a]. Obecnie postaram się omówić tę problematykę dla wsi Sławno. Tego rodzaju analiza pozwoli na rozpoznanie kierunków przemian zachodzących w krajobrazie omawianej wsi – poprzez zastosowanie zasad metody retrogresywnej pozwoli uchwycić jego kształt w końcowej fazie funkcjonowania systemu folwarczno-pańszczyźnianego, jak i prześledzić zmiany wywołane w krajobrazie przez reformę [Mikulski, Raszeja 2017: 24].

Reformy agrarne I połowy XIX wieku były konsekwencją zmieniających się warunków gospodarczych i społecznych. Z jednej strony gospodarka folwarczno-pańszczyźniana – oparta na trójpółowce, charakteryzująca się rozdrobnieniem posad rolnych, tworzących mozaikowy układ pól – przestawała być wystarczająco efektywna w warunkach rozpoczynającej się rewolucji przemysłowej. Potrzebne były szerokie reformy, łącznie z przejściem od trójpółowki do płodozmianu [Mikulski, Raszeja 2017: 24]. Z drugiej strony problemem coraz częściej zauważanym od XVIII wieku była niedola ludności wiejskiej, w tym najbardziej uwłaczające poddaństwo z pańszczyzną, które sprowadzało ludność chłopską do statusu ludności *de facto* niewolnej. Niektórzy dostrzegali w ludności chłopskiej znaczący czynnik polityczny. Polscy postępowi patrioci pragnęli rozwiązać problem poddaństwa i pańszczyzny, licząc na zaangażowanie szerokich mas ludowych w walce o niepodległość Ojczyzny (wzorem rewolucyjnej Francji).

Na konieczność podjęcia reform agrarnych, obejmujących zniesienie poddaństwa i pańszczyzny oraz uwłaszczenie chłopów, zwracano uwagę już w XVIII wieku. Wśród przyczyn były względy społeczne i ekonomiczne, w tym dostrzeżenie niesprawiedliwości dotykającej ludność chłopską, oraz nieefektywność systemu folwarczno-pańszczyźnianego. Zacořany ustrój społeczno-ekonomiczny wsi był jednym z największych problemów Rzeczpospolitej Obojga Narodów, znacząco wpływającym na słabość, a wręcz niemoc państwa. Dlatego też przedstawiciele ruchu reformatorskiego dążyli do rozwiązania tego problemu. Niestety pierwsze próby przeprowadzenia zmian w tym zakresie podjęto dopiero w obliczu zagrożenia niepodległości państwa. W okresie Sejmu Czteroletniego próbowano

Ryc. 1. Sławno na fragmencie mapy Davida Gilly'ego z końca XVIII wieku. Źródło 1

FIG. 1. Sławno on an excerpt from David Gilly's map of the late 18th century. Source 1

Ryc. 2. Sławno na fragmencie mapy Urmesstichblatt z 1830 roku. Źródło 2

FIG. 2. Sławno on a fragment of the Urmesstichblatt map from 1830. Source 2

ograniczać pańszczyznę. Bardziej stanowcze kroki podjęto w trakcie insurekcji kościuszkowskiej. W *Uniwersale połanieckim*, ogłoszonym 7 maja 1794 roku, ograniczono poddaństwo chłopów, przyznając im wolność osobistą i nieusuwalność z gruntów. Zmniejszono także wymiar pańszczyzny [Groniowski 1976: 11]. Ostatecznie jednak dorobek reformatorów w końcu istnienia Rzeczypospolitej w tym zakresie był dość skromny. Po 1772 roku państwa zaborcze – Prusy i Austria – próbowały wprowadzać reformy rolne na terenach wcielonych do obu państw w wyniku I rozbioru Polski. W Galicji Austriacy nadali chłopom wolność osobistą. Na terenach przyłączonych do Prus zniesiono pańszczyznę w królewszczyznach [Jakóbczyk 1951: 23]. Ograniczono też poddaństwo i sądownictwo patrymonialne [Groniowski 1976: 34-35]².

Sławno jest miejscowością położoną nad jeziorem o tej samej nazwie [Choński 1992: 33, 88], o dawnej i niezwykle interesującej historii sięgającej średniowiecza³. Po raz pierwszy w źródłach historycznych odnotowano ją w dokumencie wystawionym w Gnieźnie 1 kwietnia 1235 roku przez księcia Władysława Odonica. Dokument ten potwierdzał wcześniejsze przekazanie wsi Sławno i Włókna przez dawnego arcybiskupa Henryka Kietlicza na rzecz arcybiskupstwa gnieźnieńskiego [KDW I, nr 179; por. Kozierowski 1934: 189; Marcyniuk 2014: 14]. Po śmierci Kietlicza wieś miał zająć tymczasowo Władysław Laskonogi. Miejscowość ucierpiała w trakcie najazdu krzyżackiego w 1331 roku, co potwierdza dokument procesu warszawskiego z 1339 roku [KDW II, nr 1192; por. Marcyniuk 2014: 19]. Własność arcybiskupa została potwierdzona przywilejem króla Kazimierza Wielkiego z 1357 roku [Marcyniuk 2014: 19]. Sławno pozostawało własnością arcybiskupów gnieźnieńskich przez kilka stuleci, aż do 1578 roku, kiedy to, za czasów arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego, przekazano Sławno poznańskiemu kolegium jezuitów [Marcyniuk 2014: 25]. Była to znacząca osada z kościołem parafialnym erygowanym prawdopodobnie w początkach XIV wieku [Joannis de Lasco 1880: 53]. Z pierwszego okresu funkcjonowania parafii w Sławnie zachowały się wzmianki o proboszczach. W dokumencie z 1384 roku został wspomniany proboszcz Tomasz [KDW II 1279], w kolejnym z 1397 roku – Wojciech, w latach 1417-38 – Dobrogost, w 1443 roku – Jan, kanonik kruszewicki, z 1475 roku – Wincenty Ludomski, a z 1482 – Jan Latalski [Kozierowski 1934: 189]. Według *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego, parafia sławieńska w początkach XVI stulecia obejmowała następujące wsie: Myszki, Witkowo, Gorzuchowo, Zakrzewo, Kamionek, Skrzetuszewo, Witakowice, Wolanki, Charzewo, Barkowo, Głębokie, Węgorzewo, Popkowicze, Ujazd, Brudzewo i Gądecz [Joannis de Lasco 1880: 53-56]. W 1697 roku Mikołaj Kamiński uposażył w Sławnie szpital dla ubogich, który funkcjonował aż do przełomu XIX i XX wieku [Kozierowski 1934: 190]. Sama miejscowość miała charakter miasteczka. W świetle dokumentów z Archiwum

² Więcej o reformach agrarnych w Prusach Południowych: Wąsicki 1957: 87-88, 250-272; Łukasiewicz 2015: 172-182.

³ Więcej o dziejach Sławna: Marcyniuk 2014.

Archidiecezjalnego w Gnieźnie [źródło 8] Sławno miało otrzymać prawa miejskie od króla Augusta III. W 1785 roku ufundowano także drewniany kościół cmentarny pw. św. Rozalii, który stoi do dzisiaj⁴. Świadczy to o dużym znaczeniu i zamożności miejscowości. Być może aspiracjami miejskimi należy tłumaczyć także układ zabudowy miejscowości, w którym jest wyraźnie zaznaczony podział na część plebańsko-folwarczną z jednej strony i część włościańską z drugiej (zob. ryc. 1-3).

Od połowy XVIII wieku właścicielami miejscowości byli Węsierscy, którzy odcisnęli swój znaczny ślad w dziejach i pamiątkach związanych ze Sławnem. Sławno zakupił w 1756 roku Aleksander Węsierski [Marcyniuk 2014: 31]. W 1770 roku Krzysztof Węsierski wraz z małżonką, Konstancją z Tuchołków, ufundowali drewnianą figurę św. Jana Nepomucena, znajdującą się obecnie w Wielkopolskim Parku Etnograficznym w zbiorach Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy [Romanow-Kujawa 1994: 263; Linetty 2021b: 278]. Upamiętnia ich do dziś tablica znajdująca się na zewnętrznej ścianie kaplicy rodowej Węsierskich, która została zbudowana przy kościele pw. św. Mikołaja, po jego południowej stronie. Pierwszą kaplicę zbudowano w 1776 lub 1777 roku z fundacji Mikołaja i Teodora Węsierskich [zob. Kozierowski 1934: 190; Marcyniuk 2014: 43]⁵. Niestety 30 lipca 1803 roku [zob. Marcyniuk 2014: 50] drewniany kościół parafialny spłonął i przez długi czas w jego miejscu był pusty plac, na którym znajdowała się tylko kaplica św. Jana Nepomucena, którą ogień oszczędził (zob. ryc. 3). Nową murowaną świątynię wzniesiono w tym miejscu dopiero w latach 1842-1843 [Linetty 2021b: 286; por. Marcyniuk 2014].

W swoich badaniach historycznych nad dziejami Sławna ksiądz Stanisław Kozierowski odnotował dawne nazwy związane z tą miejscowością: Czarny Bród, Gąsówek, Kozłowy Dół, Łozisko, Stawiska, Struga Sławińska, Młokicie, Ostrakowice; przy Kamionku: Bachorze, Przyspy, Trzciniac; przy Skrzetuszewie: Czyrnowo, Dąbrówka, Osówka, Wolanki⁶; a w stronę Łagiewnik: Witkowo i Witkowiec [Kozierowski 1934: 190].

Głównymi źródłami historycznymi do zagadnienia reform agrarnych z I poł. XIX wieku w Sławnie są mapy i źródła pisane, a szczególnie reces uwłaszczeniowy wsi Sławno oraz inne dokumenty dotyczące procedury regulacyjnej zgromadzone w zespole Pruskiej Komisji Generalnej, w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy [źródło 5-7]⁷. Reces zachował się w dwóch egzemplarzach: jeden przechowywany jest w Archiwum Państwowym w Poznaniu [źródło 4], drugi w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy [źródło 7]. W ścisłym związku z wymienionymi źródłami pisanymi pozostaje mapa uwłaszczeniowo-regulacyjna, sporządzona

⁴ Kozierowski pisze błędnie o kościele św. Barbary [1934: 190].

⁵ Kozierowski podał datę 1777.

⁶ Wolanki – zanikła osada nad brzegiem jeziora Lednica, na północ od Rybitw.

⁷ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, 52 Pruska Komisja Generalna, powiat Gniezno, Sławno, sygn. 1287-1299.

w 1827 roku przez mierniczego Schnepela, przechowywana w Archiwum Państwowym w Poznaniu [źródło 3, ryc. 3-4]. Jest to mapa sporządzona w skali 50 prętów na 1 cal decymalny (188 m na 3,7 cm)⁸. Mapy tego rodzaju były tworzone na obszarze Wielkiego Księstwa Poznańskiego przez pruskich mierniczych na potrzeby uwłaszczenia chłopów i regulacji stosunków wiejskich oraz towarzyszących mu reform agrarnych. Były to mapy rękopiśmienne, tworzone stosunkowo prostymi metodami przez mierniczych tzw. niższej geodezji [Górska-Gołaska 1965: 5, 7, 22]. Dzięki tego rodzaju źródłom kartograficznym mamy szansę rozpoznać układ przestrzenny poszczególnych wsi z okresu poprzedzającego uwłaszczenie oraz regulację dróg i gruntów, a tym samym prześledzić zmiany zachodzące w krajobrazie kulturowym, spowodowane reformami agrarnymi. Mapy te przygotowywane były zazwyczaj w trzech egzemplarzach: pierworys tworzone dla Pruskiej Komisji Generalnej, czystorys dla właściwej landratury, trzeci egzemplarz wydawano stronom na żądanie [Górska-Gołaska 1965: 14]. W przypadku Sławna dysponujemy czystorysem sporządzonym dla landratury w Gnieźnie, przechowywanym w Archiwum Państwowym w Poznaniu [źródło 3].

Starając się uwzględnić i poprawnie wykorzystać potencjał map uwłaszczeniowo-regulacyjnych do badań metodą retrogresywną, należy uwzględnić ich liczne nieścisłości i błędy. Należy mieć także świadomość, że źródła te należy analizować łącznie z rozpoznaną, związaną z nimi dokumentacją archiwalną reformy uwłaszczeniowej i regulacji, a szczególnie z recesami. Omawiając treść mapy, należy wspomnieć, że zagrody chłopskie oznaczono kolorem czarnym, budynki folwarczne i dworskie, podobnie jak kościoły i budynki plebańskie – kolorem czerwonym. Nowo wytyczone w wyniku reformy granice pól, drogi i zabudowania włościańskie zaznaczono czerwonym tuszem. Na mapach uwłaszczeniowych udokumentowano dawny, mozaikowy, układ rozdrobnionych gruntów oraz przedregulacyjną sieć drogową [Mikulski, Raszeja 2017: 32].

Mapa uwłaszczeniowo-regulacyjna Schnepela z 1827 roku obejmuje zabudowania plebańskie i kościelne, budynki folwarczne, zagrody włościańskie, a także przedregulacyjny podział gruntów, tworzący typowy dla późnej gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej układ mozaikowy. Zagrody włościańskie, oznaczone kolorem czarnym, były zgrupowane w północnej części wsi, wzdłuż drogi do Żelic. Wśród tych zabudowań rozpoznać można także pięć budynków oznaczonych na czerwono. Były to prawdopodobnie budynki należące do dworu, w tym być może wymieniane w dokumentach regulacyjnych: kuźnia, karczma, zagroda gospodarstwa czynszowego i budynki komornicze. W południowej części miejscowości znajdowały się budynki kościelne, w tym plebania, szpital i plac kościelny z zaznaczonymi niewielkimi budynkami (być może wzmiankowaną kaplicą św. Jana Nepomucena), szkoła, a także, na wschód od nich położony dwór z folwar-

⁸ Pręt – pruska jednostka miary długości. 1 pręt = 3,76 m [Szymański 2001: 178]; 1 cal decymalny = 3,77 cm [Górska-Gołaska 1965: 78].

kiem. Pomiędzy częściami włościańską a plebańsko-dworską znajdował się ciek i staw. W części plebańsko-dworskiej znajdowało się także jedno gospodarstwo włościańskie. Na wschód od zabudowy Sławna znajdował się kościół pw. św. Rozalii oraz otaczający go cmentarz parafialny. Na zachód od zabudowań Sławna, na południe od jeziora, zaznaczono czerwonym kolorem budynek o nieznannej funkcji, należący prawdopodobnie do dworu (ryc. 3 i 4). Na wspomnianej mapie zaznaczono także figury/krzyże przydrożne, a także lasy i łąki. Na północ i na wschód od zabudowań wiejskich znajdowały się lasy sosnowe oraz brzo-zowo-sosnowe. W północnej części gruntów Sławna, przy granicy z Myszkami, rósł las dębowy. Począwszy od granicy z Zakrzewem, poprzez lasy, wzdłuż cieku przebiegającego między zabudowaniami Sławna, rozpościerały się łąki, których nazwy zachowały się na mapie: *Chybżyzna*, położona przy granicy z Zakrzewem, oraz *Chłopskie Łąki* zlokalizowane na północ od zabudowań włościańskich. Odnotowano także nazwy leśnych polan: *Grzybówka* na wschodzie oraz *Wielki Dół* i *Bielawa* w południowej części Sławna. W centrum miejscowości znajdowało się jezioro. Czerwonym tuszem oznaczono także poseparacyjny podział gruntów, sporządzony prawdopodobnie przez mierniczego Demmlera⁹ w 1834 roku. Spośród zaznaczonych na mapie krzyży/figur, jedna znajdowała się na placu kościelnym, w północno-wschodniej jego części, druga natomiast była zlokalizowana przy drodze ze Sławna do Myszek, we włościańskiej części wsi.

Uzupełnieniem dla mapy Schnepela są pozostałe źródła kartograficzne, szczególnie najdawniejsze mapy topograficzne tego obszaru, jak mapa Davida Gilly'ego z końca XVIII [źródło 1] oraz mapa Urmesstichblatt z około 1830 roku [źródło 2]. Na obu mapach Sławno ma zbliżony układ zabudowy. Należy jednak zaznaczyć, że na mapie Gilly'ego nie zaznaczono żadnej z obu istniejących we wsi świątyń. Z drugiej strony, na mapie Urmesstischblatt są one naniesione, choć w miejscu kościoła parafialnego znajdował się w okresie jej powstania pusty plac, na którym stała jedynie kaplica św. Jana Nepomucena.

Kluczowym dokumentem dla poruszanej problematyki jest reces uwłaszczeniowy Sławna. Jest to dokument sporządzony 29 lipca 1839 roku w dwóch językach – polskim i niemieckim na 67 stronach i składający się z dwudziestu ustępów.

W świetle informacji zawartych w recesie wieś Sławno w momencie ogłoszenia rozkazu gabinetowego z 6 maja 1819 roku składała się z: folwarku pańskiego, kościoła katolickiego, plebanii wraz z gruntami „w polu”, szpitala z gruntami (będącego własnością dziedzica i opłacanego przez niego corocznie kwotą 80 złotych polskich), jedenastu posad włościańskich równej wielkości, posady rolnej połączonej z karczmą pańską, posady rolnej połączonej z kuźnią pańską oraz jednej posady czynszowej. Gospodarzami w tym czasie byli: Jan Jaśkowiak,

⁹ Chodzi o Georga Adolfa Demmlera, żyjącego w latach 1804-1886 wykonawcę mapy uwłaszczeniowo-regulacyjnej wsi Lednogóra i wielu innych miejscowości.

Ryc. 3. Mapa uwłaszczeniowo-regulacyjna wsi Sławno z 1827 roku, sporządzona przez miernicze-
go Schnepela. Źródło 3

FIG. 3. The 1827 enfranchisement-regulation map of the village of Sławno, drawn up by the
surveyor Schnepel. Source 3

Maciej Krzyżanek, Bartłomiej Koteras, Jan Malczewski, Piotr Krzyżanek, Mar-
cin Królczyk, Maciej Królczyk, Antoni Józwiak, Antoni Napierała, Piotr Świętek
i Szymon Brzozowski. Gospodarstwo połączone z karczmą należało do Michała
Kruczyńskiego, posada z kuźnią do Wawrzyna Bulmańskiego, a gospodarstwo

czynszowe do Bartłomieja Ciesłaka [źródło 4]. Późniejsze zmiany własnościowe omówimy poniżej.

Regulacja stosunków w Sławnie została zapoczątkowana na wniosek gospodarzy z 16 września 1826 roku [źródło 4]. Dwór odmówił prawa do udziału w regulacji właścicielom posady z kuźnią, posady z karczmą i posady czynszowej. O ich prawie do udziału w procedurze musiał rozstrzygnąć sąd (źródło 4). Tym samym w efekcie procedury uwłaszczeniowej, a we wspomnianych przypadkach na mocy wyroków sądowych, uwłaszczeniem objęto ostatecznie wszystkich jedenastu gospodarzy posad rolnych, jak i posady połączone z karczmą i kuźnią oraz posadę czynszową. W ramach toczącej się regulacji sędownie rozstrzygnięto też sprawy pomiędzy Michałem Kruczyńskim a dominium w Sławnie oraz pomiędzy Wawrzyńcem Bulmańskim a Michałem Koperskim i dominium w Sławnie [źródło 6, pismo z 22 września 1831 roku].

W trakcie wieloletniej procedury uwłaszczeniowej zachodziły zmiany własnościowe powodowane sprzedażą lub dziedziczeniem określonych gruntów. W ten sposób posadę z kuźnią Wawrzyn Bulmański odstąpił kowalowi Michałowi Koperskiemu, który z kolei sprzedał ją później kowalowi Andrzejowi Cegielskiemu za 140 talarów [źródło 4]. Po śmierci Jana Malczewskiego w 1829 roku, gospodarstwo po nim, za zgodą dziedzica Kazimierza Węsierskiego, objął Marceł Mal-

RYC. 4. Zabudowania wsi Sławno na mapie Schnepela z 1827 roku. Źródło 3

FIG. 4. The buildings of the village of Sławno on Schnepel's map of 1827. Source 3

czewski (w chwili śmierci ojca mający 24 lata). Został on zobowiązany do ułożenia stosunków z matką, wdową po Janie, Marianną z Kolanczyków Malczewską. Na mocy tego zobowiązania Marceli Malczewski ofiarował swojej matce dożgonie: mieszkanie i opał w domu do posady należącym, paszę letnią i zimową dla jednej krowy, jednej świnii (maciory) i dwóch gęsi, pięć zagonów roli na kartofle, po jednym zagonie na len i jeden na kapustę, obok tych posianych lub posadzonych przez gospodarza, cztery wiertle¹⁰ żyta, jeden wiertel jęczmienia, jeden wiertel grochu i jeden wiertel tatarski, wydawanych rocznie w kwartalnych ratach. Zagony dla matki gospodarz powinien sam nawozić obornikiem i uprawiać, matka zaś powinna dać zasiew [źródło 5, pismo z 24 września 1830 roku, por. źródło 4]. Z przywołanych dokumentów Pruskiej Komisji Generalnej wiemy, że oprócz syna Marcela, Jan Malczewski miał z małżeństwa z Marianną syna Ignacego – mającego w chwili śmierci ojca 35 lat, a także syna Wincentego – mającego lat 30, 26-letniego syna Piotra, oraz 15-letnią córkę Agnieszkę [źródło 5, pismo z 24 września 1830 roku].

W podobnym do powyższego przypadku, ze względu na wiek i słabość zdrowia, Piotr Świątek przekazał gospodarstwo synowi Tomaszowi na podstawie ugody z 26 kwietnia 1834 roku [źródło 6, pismo z 26 kwietnia 1834 roku]. Uгода składała się z trzech ustępów. W pierwszym stwierdzano, że Piotr Świątek przekazuje swojemu synowi Tomaszowi gospodarstwo i wszelkie prawa do niego. W ustępie drugim obszernie regulowano zobowiązania syna względem rodziców: ojca Piotra i matki Anny z Koterasów. Tomasz miał zapewniać rodzicom bezpłatne mieszkanie i opał w domu należącym do gospodarstwa, wolną paszę letnią i zimową dla jednej krowy, maciory, świnii i dwóch gęsi do chowu. Zobowiązany był też w dwóch kwartalnych ratach dostarczać pięć wiertli żyta, pięć wiertli grochu, dwa wiertle jęczmienia, jeden wiertel tatarski oraz osiem garncy rzepaku na olej i osiem kwart soli. Tomasz miał także zapewnić rodzicom dwa zagony na kartofle, w „sześć w długości staja” i w szerokości sześciu skib. Wspomniane zagony rodziców powinien obsiewać i uprawiać gospodarz obok własnych zagonów z podobnymi uprawami. Nasiona natomiast powinni dostarczyć rodzice. W przypadku śmierci jednego z małżonków świadczenia w naturze i w zagonie miały być zmniejszone o połowę (oprócz paszy, opału i mieszkania). W ustępie trzecim podpisano ugodę [źródło 4; źródło 6, pismo z 26 kwietnia 1834 roku; por. źródło 4].

Po śmierci Piotra Krzyżanka w 1833 roku, gospodarstwo przeszło na jego syna Franciszka, który w chwili śmierci ojca był 30-letnim parobkiem. W związku z przejściem gospodarstwa, Franciszek Krzyżanek podjął zobowiązania wobec owdowiałej matki Julianny z Wieczorków. W chwili śmierci Piotr Krzyżanek miał też 17-letniego syna Wojciecha i córkę Kunegundę, zamężną z parobkiem dwor-

¹⁰ Wiertel (ćwierć berlińska) – pruska jednostka miary ciał sypkich. 1 wiertel = 4 garnce = 13,74 litra [Szymański 2001: 179].

skim Mikołajem Woźniakiem [źródło 6, pismo z 28 sierpnia 1833; oraz pismo z 29 sierpnia 1833 roku; por. źródło 4].

Po śmierci Marcina Królczyka w 1832 roku gospodarstwo odziedziczył jego syn Maciej, mający w chwili śmierci ojca 25 lat. W wyniku dziedziczenia podjął on zobowiązania wobec owdowiałej matki, Jadwigi z Pajaków. Marcin Królczyk miał też córkę Łucję, mającą w tym czasie 20 lat, 16-letnią córkę Elżbietę i 12-letnią córkę Małgorzatę [źródło 6, pismo 28 sierpnia 1833; por. źródło 4].

Zarówno Franciszek Krzyżanek, jak i Maciej Królczyk byli zobowiązani do zapewnienia matkom wolnego od opłat mieszkania i opału w domach należących do ich gospodarstw. Mieli ponadto zapewnić paszę zimową i pastwiska letnie dla jednej krowy, maciory i dwóch gęsi. Mieli także przekazywać po cztery wiertle miary poznańskiej żyta, jeden wiertel jęczmienia, jeden wiertel grochu i jeden tatkarki. Każdy z gospodarzy był zobowiązany, aby należycie przygotować rolę pod kartofle i kapustę. Rola miała być wielkości pięciu zagonów stajowych, szerokich na pięć skib, zlokalizowanych w miejscu, w którym gospodarz sam sadił warzywa [źródło 4]. Mieli ją dobrze uprawiać i należycie nawozić obornikiem. Byli także zobowiązani do bezpłatnego zwożenia dojrzałych warzyw z pola. Gospodarze winni także wyprawić przyzwoity pogrzeb po śmierci swoich matek.

Także po śmierci Antoniego Józwiaka w 1828 roku gospodarstwo po nim przejął jego syn, Franciszek Józwiak [por. źródło 4].

W trakcie wieloletniej procedury regulacyjnej właściciele zmieniali także dwór z folwarkiem. Do lutego 1827 roku dziedzicem Sławna był Teodor Węsierski. Po jego śmierci majątek odziedziczyli synowie: Nepomucen, Wojciech i małoletni Kazimierz oraz córka Franciszka [źródło 6, pismo z 22 września 1831 roku]. Nepomucen Węsierski odsprzedał swój dział Józefowi Rzepeckiemu, wcześniejszemu dzierżawcy Myszek [źródło 5, pismo z 22 stycznia 1830 roku]. Jednakże 23 września 1830 roku wszyscy spadkobiercy Teodora Węsierskiego ponownie widnieli jako właściciele Myszek i Sławna [źródło 5, pismo z 23 września 1830 roku]. W późniejszych dokumentach jako dziedzic widnieje Kazimierz Węsierski, który został wyłącznym właścicielem na mocy układu zawartego 17 czerwca 1832 roku w królewskim sądzie pokoju w Rogoźnie z siostrą Franciszką Korytowską [źródło 6, pismo z 28 sierpnia 1833]. Natomiast w recesie uwłaszczeniowym z 1839 roku jako właściciel Sławna podany jest Henryk Ludwik Neumann [źródło 4].

Szczegóły regulacji Sławna ustalono podczas szeregu spotkań z udziałem przedstawicieli Pruskiej Komisji Generalnej oraz zainteresowanych stron. Już 18 maja 1829 roku zebrali się wezwani: ksiądz Teodor Kieramuszewski – proboszcz, oraz gospodarze – Jan Jaśkowiak, Maciej Krzyżanek, Bartłomiej Koteras, Jan Malczewski, Piotr Krzyżanek, Marcin Królczyk, Maciej Królczyk, Franciszek Józwiak, Piotr Świątek, Szymon Brzozowski, Bartłomiej Cieślak i Michał Kruczyński. W późniejszym czasie stawił się gospodarz Michał Koperski, zabrakło natomiast Antoniego Napierały. Osoby niepiszące na kuratora piśmiennego wyznaczyły Andrzeja Piórkowskiego. Zgromadzeni zeznali, że dawny gospodarz,

Antoni Józwiak, zmarł rok wcześniej (1828), a jego żona przed sześciu laty, wskutek czego gospodarstwem zawiaduje obecnie Franciszek Józwiak. Ze strony dworu nie przybył żaden przedstawiciel. Uczestnikom spotkania przedłożono mapę Sławna sporządzoną przez mierniczego Schnepela w 1827 roku, a także rejestry pomiarowe i bonitacyjne. Zauważono, że mierniczy pomylił się w numeracji posad gospodarzy¹¹. Ustalono też, że łąki oznaczone na mapie numerami 12 i 13 – w rejestrze zapisane jako przynależne do gościńca – należą naprawdę do Michała Kruczyńskiego. Zgromadzonym przedłożono także bonitację, którą ci zaakceptowali.

Komisja Generalna musiała także rozstrzygać spory pomiędzy dworem a gospodarzami. Przykładowo w piśmie z 7 kwietnia 1829 roku Józef Rzepicki, dzierżawca Sławna i Myszek, wniósł skargę na gospodarza Piotra Świątka o to, że ten miał prześladować i nachodzić komornika dworskiego, mieszkającego u niego w izbie, którą obsadzał dotąd dwór swoimi parobkami. Świątek chciał zmusić komornika do wyprowadzki i miał nawet pobić jego i jego żonę. Komisja pouczyła gospodarza Świątka, aby ten nie ważył się nachodzić komorników i przypomniała, że jeszcze nie jest właścicielem posady, na której gospodarzy. Zakomunikowano mu także, że przy kolejnym takim występku Komisja wystąpi o ukaranie go w Sądzie Kryminalnym [źródło 5, pismo z 7 kwietnia 1829 roku].

Na kolejnym spotkaniu 23 września 1830 roku stawili się: dziedzic, Kazimierz Węsierski, który oświadczył, że wszystkie spawy majątkowe ze współspadkobiercami po Teodorze Węsierskim zostały sądownie rozstrzygnięte, oraz 10 gospodarzy – Jan Jaškowiak, Maciej Krzyżanek, Bartłomiej Koterak, Piotr Krzyżanek, Marcin Królczyk, Maciej Królczyk, Szymon Brzozowski, Bartłomiej Cieślak, Antoni Napierała i Michał Koperski. Wyjaśniono wówczas sprawę sukcesji po zmarłym Janie Malczewskim. Jak już wspomniano, gospodarstwo po nim przejął najmłodszy syn Marceli. Na spotkaniu przedstawiono dziedzicowi Kazimierzowi Węsierskiemu mapę wykonaną przez mierniczego Schnepela i ten zgłosił do niej kilka uwag. Stwierdził, że łąka oznaczona numerem 12 została błędnie przypisana Michałowi Kruczyńskiemu, a w istocie należy do dworu, co Kruczyński zresztą potwierdził. Węsierski zaznaczył, że pola oznaczone czerwoną literą G, a położone przy północnej granicy wsi, należą tak naprawdę do Myszek, a nie do Sławna. Oprócz tych uwag przyjął plan, pomiary i bonitację. Następnie wyjaśniono sporne kwestie, w tym sprawę gruntów wcześniej odebranych gospodarzom. Stwierdzono, że wspomniane we wcześniejszych podaniach gospodarzy grunty zostały odebrane nie w 1821 roku, jak pierwotnie przez pomyłkę podali, ale

¹¹ Jan Jaškowiak – nie nr 1, ale nr 11; Maciej Krzyżanek – nie nr 2, lecz nr 10; Bartłomiej Koterak – nie nr 3, lecz nr 9; Jan Malczewski – nie nr 4, lecz nr 8, Piotr Krzyżanek – nie nr 5, lecz nr 7; Marcin Królczyk nr 6; Maciej Królczyk – nie 7, lecz 5; Antoni Królczyk – nie nr 8, lecz 4; Antoni Napierała – nie nr 9, lecz 3; Piotr Świątek – nie nr 10, lecz 2, Szymon Brzozowski – nie 11, lecz nr 1 [źródło 5, pismo z 18 maja 1829].

1818 roku, co potwierdził Kazimierz Węsierski¹². Kwestia ta miała z pewnością związek ze zjawiskiem rugowania chłopów z ich posiad przed 1819 rokiem. Właściciele ziemscy, spodziewający się rychłej reformy uwłaszczeniowej, podejmowali akcję usuwania chłopów z gospodarstw i włączania ich powierzchni do gruntów folwarcznych, mając nadzieję, że w ten sposób nie będą one podlegać uwłaszczeniu. Wzbudzało to zrozumiały opór i protesty ludności wiejskiej. Zjawisko to ukróciły władze pruskie w 1819 roku [Jakóbczyk 1951: 26; Jakóbczyk 1951-1952: 153; Groniowski 1976: 42]. W dalszej kolejności podczas zebrania ustalono, że utrzymanie inwentarza spoczywa bezpośrednio na każdej posiadzie. Gospodarze oświadczyli, że wszystkie pastwiska położone między posiadami gospodarzy a dworem były dotąd wspólne i nie było wyjątków w postaci *Dołków*, *Chłopskich Łąk* czy *Chybek*. Gospodarze oświadczyli także, że do tej pory otrzymywali drewno za drobne usługi wykonywane na rzecz dworu. Nie ustanowiono w tym czasie żadnej ugody odnośnie do tzw. „darmoch”. Dziedzic uznał także, że do tej pory gospodarzom służyło wspólne pastwisko na gruntach folwarcznych. Kazimierz Węsierski oświadczył także, że Michał Koperski i Michał Kruczyński powinni postawić zabudowania na nowych posiadach samodzielnie, ponieważ ich dotychczasowe zagrody leżą pomiędzy zabudowaniami należącymi do dworu, a wieś jest położona osobno [źródło 5, pismo z 23 września 1830 roku].

Następnego dnia załatwiono sprawę wspomnianych tzw. „darmoch”, obowiązuje dotąd wymóg pracy na rzecz dworu w następującym wymiarze czasowym:

1. Praca w ogrodzie i przy kartoflach	15 dni
2. Praca przy kapuście	2 dni
3. Praca przy lnieniu	10 ½ dnia
4. Bielenie płótna	2 dni
5. Pranie i strzyżenie owiec	3 dni
6. Wypasanie świń	8 dni
7. Podnoszenie budynków	1 dzień
8. Ubijanie oleju	1 dzień
9. Stróża dzienna	14 ½ dnia
10. Rąbanie przerebła	½ dnia

Łącznie oznaczało to 57 i pół dnia pracy obciążeń na rzecz dworu. Gospodarze wniesli, aby to obciążenie zostało uwzględnione odtąd w czynszu [źródło 5, pismo z 24 września 1830 roku].

Kolejne sprawy uzgodniono na spotkaniu 28 sierpnia 1833 roku, na którym stawili się: dziedzic, Kazimierz Węsierski, oraz gospodarze: Jan Jaśkowiak, Maciej Krzyżanek, Bartosz Koteras, Julianna z Wieczorków – wdowa po Piotrze Krzyżanku, Maciej Królczyk młodszy – syn zmarłego Marcina Królczyka, Maciej Królczyk starszy, Szymon Brzozowski, Antoni Napierała, Marcel Malczewski, Piotr

¹² W piśmie z 23 września 1830 roku stwierdzono, że grunty zostały odebrane „przed 12-tu laty”.

Świątek i Franciszek Józwiak. Dodatkowo stawili się: kowal – Michał Koperski, czynszownik – Bartłomiej Cieślak i posiadacz posady po gościńcu – Michał Kruczyński. Na spotkaniu rozwiązano szereg szczegółowych problemów. Dziedzic, Kazimierz Węsierski, wnosił, aby grunty położone przy granicy Sławna z wsią Żelice, oznaczone na mapie literą C, przeznaczono na wynagrodzenie sławieńskiej plebanii. Jednakże tę decyzję w późniejszym okresie zmieniono. Kazimierz Węsierski ponownie poinformował, że grunty oznaczone na mapie literą G i kolorem czerwonym w wyniku podziału dokonanego pomiędzy sukcesorami Teodora Węsierskiego zostały włączone do sąsiednich Myszek. Po uwzględnieniu interesu plebanii, reszta gruntów znajdujących się przed uwłaszczeniem we władaniu gospodarzy miała zostać przeznaczona do ponownego podziału między nimi, wliczając w to grunty dworskie położone pomiędzy ich polami. Kazimierz Węsierski zgłosił także potrzebę regulacji drogi do Zakrzewa. Droga ta miała stanowić granicę pomiędzy nowymi posadami gospodarskimi a gruntami folwarku, i tak też się stało [zob. ryc. 2 i 3].

Zainteresowanym stronom przedstawiono także wysokość obliczonego rocznego czynszu z nowych gospodarstw, który łącznie dla jedenastu gospodarzy miał wynosić 15 talarów¹³, 3 srebrne grosze i 9 fenigów (w tym 2 talary i 6 srebrnych groszy daniny *dwudziestu czterech procent*). Dziedzic uznał taką kwotę za wystarczającą, gospodarze jednak początkowo zaprotestowali, twierdząc, że jest zbyt wysoka i nie będą w stanie jej opłacać. Dziedzic postraszył gospodarzy, że w tej sytuacji wniesie o rozstrzygnięcie wysokości czynszu przez wyrok sądu, oświadczając jednocześnie zebrany, że jeśli okaże się ono niekorzystne dla nich, zostaną obciążeni kosztami sądowymi. Pomimo tego sprawę skierowano do sądu. Wysokość czynszu trzech pozostałych gospodarzy rozpatrywano osobno ze względu na odmienną ich sytuację. Bartłomiej Cieślak miał płacić rocznie czynszu 4 talary, 27 srebrnych groszy i 1 fenig, oraz dwudziestoczwieroprocentową daninę w wysokości 1 talara i 4 srebrnych groszy, co łącznie oznaczało 6 talarów, 1 srebrny grosz i 11 fenigów. Michał Kruczyński miał płacić czynszu 3 talary, 26 srebrnych groszy i 10 fenigów oraz daninę 24 procent, czyli 25 srebrnych groszy – łącznie dawało to 4 talary, 21 srebrnych groszy i 10 fenigów. Wysokość tych kwot uległa jeszcze zmianom przed ostatecznym przyjęciem recesu uwłaszczeniowego. Dziedzic miał pozostawić jedenastu gospodarzom oraz Bartłomiejowi Cieślakowi dotychczasowe zagrody z budynkami do dowolnego użytkowania, natomiast Michał Kruczyński i Michał Koperski mieli je odstąpić dworowi. W zamian Kruczyński miał otrzymać zagrodę dworską, w której dotąd mieszkali komornicy, oznaczoną na mapie nr 26. Koperski miał otrzymać nową posadę odosobnioną od pozostałych, na której miał własnym kosztem wznieść zabudowania. Do tego czasu mógł mieszkać w izbie komorniczej u Bartłomieja Cieślaka. Ustalenie wysokości czynszu Michała Koperskiego odroczone do kolejnego roku. Sprawę czynszu je-

¹³ 1 talar = 30 srebrnych groszy = 360 fenigów [Szymański 2001: 594].

denastu gospodarzy miał rozstrzygnąć wyrok sądu. Bartłomiej Cieślak, Michał Kruczyński i Michał Koperski zastrzegli przy tym, że ponieważ wspomniany spór ich nie dotyczy, nie mogą zostać pociągnięci do opłacenia ewentualnych kosztów, które wynikną z wyroku sądowego [źródło 6, pismo z 28 sierpnia 1833].

Podpisana ugoda, zawarta między dziedzicem a gospodarzami, składała się z 12 ustępów. W świetle pierwszego ustępu dziedzic nadawał jedenastu gospodarzom oraz Bartłomiejowi Cieślakowi i kowalowi, Michałowi Koperskiemu, łącznie 663 morgi¹⁴ ziemi z prawem pełnej własności, wolne od służebności wobec dworu i podlegające prawu pełnego dziedziczenia. Każdy z wymienionych miał otrzymać po około 51 mórg ziemi. Oprócz tego dziedzic przeznaczył 25 mórg Michałowi Kruczyńskiemu. Drugi ustęp stanowił, że grunty włościańskie mają być wytyczone „aż ku drodze idącej ze Sławna do Zakrzewa”. W trzecim ustępie ustalono, że jedenastu gospodarzy oraz Bartłomiej Cieślak zachowają budynki, zagrody i ogródki, które posiadali do tej pory, łąki zaś oznaczone literami DII miały pozostać we władaniu dziedzica. Ustalono także, że Michał Kruczyński i Michał Koperski mają odstąpić dziedzicowi budynki, które dotychczas używali, wraz z zagrodami i ogrodami. Kruczyński otrzymał w zamian chałupę komorniczą wraz z ogrodem, oznaczoną na mapie nr 26. Budynki gospodarcze miał sobie postawić w ciągu trzech lat. Koperski miał dostać zupełnie oddzielną posesję, na której własnym kosztem miał postawić wszystkie budynki w ciągu trzech lat. Do tej pory miał mieszkać w izbie w domu Bartłomieja Cieślaka. Ustęp czwarty dotyczył dotacji urzędu sołectkiego. Ustęp piąty omawiał dotację szkoły, którą w całości na siebie brał dziedzic. Ustalono, że szkoła ma zostać przeniesiona w nowe miejsce przy zagrodach gospodarzy, bo jak stwierdzono, nie może pozostać w dotychczasowym miejscu. W praktyce jednak nie zrealizowano tego zamierzenia. Ustęp szósty określał wysokość czynszu dla każdego z gospodarstw na 14 talarów i 6 srebrnych groszy rocznie, a dla posady Kruczyńskiego na połowę tej kwoty. Czynsz miał być płacony w dwóch rocznych ratach, na św. Marcina i na św. Wojciecha. W ustępie siódmym stwierdzono, że wszyscy gospodarze, z wyjątkiem Kruczyńskiego, mają składać meszne przysługujące kościołowi w wysokości 12 wiertli żyta i takiej samej ilości owsa. Podatek w wysokości 24% miał być odciągnięty od czynszu. Ustęp ósmy określał datę ostatnich zasiewów na dotychczasowych gruntach. Gospodarze mieli po raz ostatni obsiać stare grunty jesienią 1833 roku i wiosną 1834 roku. Natomiast już jesienią 1834 roku oziminę mieli zasiać na nowych gruntach [źródło 6, pismo z 28 sierpnia 1833 roku].

W ustępie dziewiątym ustanowiono termin realizacji przeprowadzanej regulacji gruntów na początek 1836 roku. Od tego czasu ustawać miały wszystkie dotychczasowe obowiązki gospodarzy względem dworu i wchodzić w życie nowe ustalenia objęte układem. Ustęp dziesiąty stanowił, że układ regulacyjny

¹⁴ Według pruskiego systemu miar i wag 1 morga reńska wynosiła 180 prętów kwadratowych, czyli 0,2553 ha, a 1 pręt kwadratowy odpowiadał powierzchni 0,14 ara [Szymański 2001: 179].

nie zmienia nic w sprawie propinacji i polowań. W ustępie jedenastym stwierdzano, że gospodarze będą ponosić ciężary komunalne. W ustępie dwunastym strony zgadzały się, aby posady określone w umowie miały założone nowe księgi hipoteczne, do których miał zostać wpisany nowo ustalony czynsz.

W ugodzie ustalono także, że izby komornicze, wykorzystywane przez dwór w domach gospodarzy, mają pozostać utrzymane do dnia św. Wojciecha 1839 roku. Do tego czasu ludzie dworscy, mieszkający w tych izbach, powinni się dokładać do „kominowego” [źródło 6, pismo z 28 sierpnia 1833].

W kolejnych pismach wprowadzano korekty do przyjętych ustaleń. Przykładowo w piśmie z 13 marca 1834 roku Kazimierz Węsierski wycofał swój wniosek z 28 sierpnia 1833 roku o przyznanie gruntów położonych przy granicy z Żelicami (lit. C) plebanii. W zamian prosił, żeby zostały one przyznane gospodarzom, jednak z wyjątkiem 6 mórg usytuowanych prostopadle do jeziora, przy drodze ze Sławna do Ujazdu, które miały pozostać własnością dworu [źródło 6, pismo z 13 marca 1834 roku].

Ostatecznie 26 kwietnia 1834 roku zebrano się, aby zatwierdzić uzgodnione działy ziemi, które zostały wytyczone poprzedniego dnia przez Konduktora Regencyjnego Demmlera, według wniosku dziedzica z 13 marca 1834 roku. Na zatwierdzeniu zgromadzili się: Józef Świniarski – pełnomocnik dziedzica, oraz gospodarze – Jan Jaškowiak, Maciej Krzyżanek, Bartłomiej Koteras, Franciszek Krzyżanek, Maciej Królczyk starszy, Maciej Królczyk młodszy, Szymon Brzozowski, Antoni Napierała, Marcel Malczewski, Tomasz Świątek, Franciszek Józwiak, Michał Koperski, Bartłomiej Cieślak, Michał Kruczyński. Wszyscy zgromadzeni zaakceptowali nowy podział regulacyjny i przeprowadzoną separację gruntów. Zgodnie z umową z 28 sierpnia 1833 roku ostatnią oziminną mieli posiąć jesienią 1834 roku. Uzgodniono także, że pełnomocnik dziedzica wyda gospodarzom drewno potrzebne do reperacji budynków. Następnie jednak gospodarze, przyjmując nadane działy, zażądali dodatkowo łąk i pastwiska, a Maciej Królczyk młodszy także boru. Jednakże pełnomocnik dziedzica stwierdził, że będzie się trzymał ugody z 28 sierpnia 1833 roku i nie widzi konieczności nadania kolejnych gruntów gospodarzom, gdyż otrzymali już działy przewidziane w tej ugodzie [źródło 6, pismo z 26 kwietnia 1834 roku]¹⁵.

Na 24 kwietnia 1834 roku uzgodniono termin wyznaczenia planu separacyjnego między gruntami dominalnymi a gruntami przekazanymi na własność gospodarzom [źródło 6, pismo z 25 kwietnia 1834 roku].

W świetle recessu podpisanego 29 lipca 1839 roku, w wyniku reformy uwłaszczeniowej, w Sławnie utworzono 14 gospodarstw włościańskich należących do:

¹⁵ Jan Jaškowiak otrzymał dział nr 2, Maciej Krzyżanek dział nr 3, Bartłomiej Koteras dział nr 4, Michał Kruczyński dział nr 5, Marcelli Malczewski dział nr 6, Bartłomiej Cieślak dział nr 7, Franciszek Krzyżanek dział nr 8, Maciej Królczyk młodszy dział nr 9, Maciej Królczyk starszy dział nr 10, Antoni Józwiak dział nr 11, Antoni Napierała dział nr 12, Tomasz Świątek nr 13, a Szymon Brzozowski dział nr 14.

Jana Jaśkowiaka, Macieja Krzyżanka, Bartłomieja Koterasa, Marcela Malczewskiego, Franciszka Krzyżanka, Macieja Królczyka młodszego, Macieja Królczyka starszego, Franciszka Józwiaka, Antoniego Napierały, Tomasza Świątka, Szymona Brzozowskiego, Michała Kruczyńskiego (karczmarza), Andrzeja Cegielskiego (kowala) i Bartłomieja Cieślaka.

Gospodarze zrzekli się swoich dotychczasowych gruntów w zamian za nowo wytyczone posady. W odróżnieniu jednak od analogicznego przypadku w Lednogórze zachowywali w większości swoje dawne zagrody i domostwa [Linetty 2021a]. Zrezygnować z nich na rzecz dworu musiał tylko Michał Kruczyński (karczmarz) i Andrzej Cegielski (kowal). Gospodarze otrzymali na nieograniczoną własność łącznie 692 morgi i 69 dziewięć prętów kwadratowych ziemi, podzielonych pomiędzy 14 gospodarzy. Andrzejowi Cegielskiemu przypadły 44 morgi i 124 pręty kwadratowe (na mapie uwłaszczeniowo-regulacyjnej pod nr 1. jako dział Michała Koperskiego)¹⁶, Janowi Jaśkowiakowi 58 mórg i 30 prętów kwadratowych (na mapie pod nr 2.), Maciejowi Krzyżankowi 48 mórg i 72 pręty kwadratowe (na mapie pod nr 3.), Bartłomiejowi Koterasowi 48 mórg i 168 prętów kwadratowych (na mapie pod nr 4.), Michałowi Kruczyńskiemu 25 mórg i 109 prętów kwadratowych (na mapie pod nr 5.), Marcelemu Malczewskiemu 53 morgi i 12 prętów (na mapie pod nr 6.), Bartłomiejowi Cieślakowi 52 morgi i 113 prętów kwadratowych (na mapie pod nr 7.), Franciszkowi Krzyżankowi 47 mórg i 115 prętów kwadratowych (na mapie pod nr 8.), Maciejowi Królczykowi młodszemu 50 mórg i 24 pręty kwadratowe (na mapie pod nr 9. jako dział Marcina Królczyka), Maciejowi Królczykowi starszemu 52 morgi i 143 pręty kwadratowe (na mapie pod nr 10.), Antoniemu Józwiakowi 47 mórg i 73 pręty kwadratowe (na mapie pod nr 11.), Antoniemu Napierała 53 morgi i 12 prętów kwadratowych (na mapie pod nr 12.), Tomaszowi Świątkowi 57 mórg i 9 prętów kwadratowych (na mapie pod nr 13.) i Szymonowi Brzozowskiemu 52 morgi i 145 prętów kwadratowych (na mapie pod nr 14.).

Nowo wytyczone i uregulowane granice odseparowanych pól zostały oznaczone w terenie kopcami ziemnymi, które zostały zarejestrowane, ponumerowane i naniesione na mapę uwłaszczeniowo-regulacyjną.

¹⁶ Andrzej Cegielski otrzymał 11,4 ha; Jan Jaśkowiak 14, 87 ha; Maciej Krzyżanek 13,26 ha; Bartłomiej Koterasa 12,49 ha, Michał Kruczyński 6,53 ha; Marcieli Malczewski 13,54 ha; Bartłomiej Cieślak 13,43 ha, Franciszek Krzyżanek 12,16 ha; Maciej Królczyk młodszy 12,8 ha; Maciej Królczyk starszy 13,48 ha; Antoni Józwiak 12,1 ha; Antoni Napierała 13,55 ha; Tomasz Świątek 14,56 ha; Szymon Brzozowski 13,47 ha.

TABELA 1. Zestawienie gruntów przekazanych gospodarzom ze Sławna w ramach reformy uwłaszczeniowej. Oprac. J. Linetty
 TABLE 1. List of land transferred to Sławno landlords as part of the enfranchisement reform. Prepared by Jakub Linetty

L.p.	Dane osobowe	Podwórza i place budynkowe	Ogrody	Role	Łąki	Pastwiska	Powierzchnia nadanej posady
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Cegielski Andrzej	-	-	41 mórg i 43 pręty kwadratowe	1 morga i 140 prętów kwadratowych	1 morga i 126 prętów kwadratowych	44 morgi i 124 pręty kwadratowe
2.	Jaskowiak Jan	77 prętów kwadratowych	1 morga i 127 prętów kwadratowych	42 morgi i 73 pręty kwadratowe	130 prętów kwadratowych	13 mórg i 163 pręty kwadratowe	58 mórg i 30 prętów kwadratowych
3.	Krzyżanek Maciej	44 pręty kwadratowe	1 morga i 55 prętów kwadratowych	41 mórg i 105 prętów kwadratowych	2 morgi i 143 pręty kwadratowe	2 morgi i 85 prętów kwadratowych	48 mórg i 72 pręty kwadratowe
4.	Koteras Bartłomiej	50 prętów kwadratowych	1 morga i 76 prętów kwadratowych	39 mórg i 12 prętów kwadratowych	4 morgi i 47 prętów kwadratowych	3 morgi i 163 pręty kwadratowe	48 mórg i 168 prętów kwadratowych
5.	Kruczyński Michał	29 prętów kwadratowych	2 morgi i 64 prętów kwadratowych	20 mórg i 46 prętów kwadratowych	96 prętów kwadratowych	2 morgi i 54 pręty kwadratowe	25 mórg i 109 prętów kwadratowych

1	2	3	4	5	6	7	8
6.	Malczewski Marcelli	46 prętów kwadratowych	1 moga i 74 pręty kwadratowe	43 morgi i 74 pręty kwadratowe	52 pręty kwadratowe	7 morg i 126 prętów kwadratowych	53 morgi i 12 prętów kwadratowych
7.	Cieślak Bartłomiej	38 prętów kwadratowych	1 moga i 48 prętów kwadratowych	42 morgi i 17 prętów kwadratowych	10 prętów kwadratowych	9 morg	52 morgi i 113 prętów kwadratowych
8.	Krzyżanek Franciszek	80 prętów kwadratowych	1 moga i 20 prętów kwadratowych	37 morg i 35 prętów kwadratowych	16 prętów kwadratowych	8 morg i 144 pręty kwadratowe	47 morg i 115 prętów kwadratowych
9.	Królczyk Maciej młodszy	48 prętów kwadratowych	1 moga i 34 pręty kwadratowe	37 morg i 10 prętów kwadratowych	22 pręty kwadratowe	11 morg i 90 prętów kwadratowych	50 morg i 24 pręty kwadratowe
10.	Królczyk Maciej starszy	43 pręty kwadratowe	1 moga i 65 prętów kwadratowych	37 morg i 19 prętów kwadratowych	1 moga i 108 prętów kwadratowych	12 morg i 88 prętów kwadratowych	52 morgi i 143 pręty kwadratowe
11.	Józwiak Antoni	54 pręty kwadratowe	1 moga i 86 prętów kwadratowych	44 morgi i 145 pręty kwadratowe	120 prętów kwadratowych	28 prętów kwadratowych	47 morg i 73 pręty kwadratowe

W zamian za przekazane na własność grunty i zniesienie pańszczyzny włościanie zostali zobowiązani do płacenia czynszu na rzecz dworu. Trzynastu z nich płaciło po 13 talarów, a Michał Kruczyński 6 talarów i 15 srebrnych groszy. Czynsz opłacano w dwóch rocznych ratach, na św. Marcina i na św. Wojciecha. Włościanie zostali także zobligowani do płacenia na rzecz państwa 24% podatku („ofiary”) ciężącego na wsi, a wynoszącego 65 talarów, 23 srebrne grosze i 2 fenigi rocznie. Z tej kwoty 16 talarów i 6 srebrnych groszy opłacali włościanie. Każdy z nich był zobowiązany do opłaty rocznie 1 talara i 6 srebrnych groszy, z wyjątkiem Michała Kruczyńskiego, który płacił 18 srebrnych groszy rocznie. Pozostała część kwoty podatku w wysokości 49 talarów i 19 srebrnych groszy pozostawała do zapłaty przez dziedzica. Każdy gospodarz przyjął do opłaty podymne według „wytkniętej” taryfy.

Każdy włościanin, z wyjątkiem Michała Kruczyńskiego, był zobowiązany przed i po regulacji do uiszczania mesznego¹⁷ na rzecz plebanii w Sławnie. Do czasu regulacji chłopci dostarczali w ramach mesznego łącznie 11 wiertli i 8 garnicy, czyli 12 szefli i 10 i 14/16 garnicy według miary berlińskiej żyta i owsa. Po regulacji mieli natomiast dostarczać 15 i 5/8 garnicy miary berlińskiej żyta i takiej samej ilości owsa. Michał Kruczyński pozostał zwolniony od tej daniny.

Ryc. 5. Współczesny układ wsi Sławno, www.geoportal.pl, z dn. 17.11.2022 r.

FIG. 5. Contemporary layout of Sławno village, www.geoportal.pl, of November 17, 2022

¹⁷ Meszne – dawna obowiązkowa danina na rzecz plebana opłacana przeważnie w zbożu.

Oprócz gruntów dla włościan wytyczono pola na uposażenie szkoły w Sławnie, obejmujące 8 mórg i 110 prętów kwadratowych (w tym 3 morgi i 69 prętów kwadratowych ogrodu, 4 morgi i 150 prętów kwadratowych roli oraz 72 pręty kwadratowe pastwiska). Grunt szkolny wytyczono wzdłuż północnego brzegu jeziora Sławno oraz na południe od nowo wytyczonej drogi w kierunku Żelic i posad włościańskich. Na uposażenie urzędu sołeckiego przeznaczono 2 morgi i 109 prętów kwadratowych ziemi, położonej przy drodze do Myszek [reces 4].

Reces regulował także kwestię izb komorniczych, z których korzystał dwór w zagrodach włościańskich. Miały być one użytkowane, jak już wspomiano w poprzedniej ugodzie, nie dłużej niż do dnia św. Wojciecha 1839 roku, a później przejść na rzecz poszczególnych włościan.

Włościanie zostali zobowiązani do partycypowania w ciężarach komunalnych, obejmujących obowiązek utrzymywania dróg polnych. Sami mieli odpowiadać za prace pociągowe oraz dodatkowo za prace ręczne wraz z Michałem Kruczyńskim i Andrzejem Cegielskim oraz innymi mieszkańcami wsi. Po stronie dominium pozostawało utrzymywanie mostów. W ramach ciężarów komunalnych włościanie zobowiązani byli do utrzymywania haków, ręcznych sikawek, drabin na dachu i wiader do wody na wypadek pożaru. Włościanie zobowiązani byli także do utrzymywania rowów w granicach swoich posad oraz uczestniczenia w utrzymywaniu stróża nocnego. Dominium zostało zobowiązane do przekazania drewna na nowe budynki włościańskie, przygotowane uprzednio przez cieślę Eldrachera z Gniezna [źródło 4]. Grunty włościańskie zostały oznaczone kopcami, a dostęp do nich miała ułatwiać droga prowadząca do Żelic i Myszek [źródło 4].

Termin realizacji regulacji przypadał na Nowy Rok 1835 roku, kiedy ustały wszystkie przedregulacyjne obowiązki włościan. Pierwszy czynsz włościanie mieli zapłacić na św. Wojciecha 1836 roku. Separacja gruntów została wykonana już jesienią 1834 roku, kiedy to włościanie zasiali oziminę. Wówczas ustała wszelka wspólność pastwisk. Kwestia gruntów kościelnych została uregulowana odrębnie.

Sprawę wynagrodzenia plebanii za przysługujące jej dotychczas prawo do bezpłatnego drewna z lasów pańskich w Sławnie i w sąsiednich Myszkach, także do używania darmowego pastwiska dla bydła, uregulowano w odrębnym recesie, zawartym 16 listopada 1842 roku pomiędzy proboszczem Sławna – ks. Teodorem Kieramuszewskim, a dziedzicem Sławna – Ludwikiem Neumannem, i dziedzicem Myszek – Wojciechem Węsierskim. W zamian za dotychczasowe prawo do wolnego wyrębu w lasach Sławna i Myszek, plebanii w Sławnie przyznano 4 talarzy, wypłacane corocznie w równych częściach przez dziedziców Sławna i Myszek, corocznie na św. Michała, tj. 29 września. Ponadto plebanii przyznano deputat w wysokości dwudziestu sążni drewna dębowego lub brzoźowego rocznie, lub w zamian – 30 sążni miękkiego drewna, po połowie od obu dziedziców¹⁸. W zamian za wolny dostęp do pastwiska pańskiego w Sławnie, plebania otrzymała

¹⁸ W recesie doprecyzowano, że sążeń odpowiada wielkości 108 stóp kubicznych (kwadratowych).

grunty w trzech lokalizacjach o łącznej powierzchni 83 mórg i 93 prętów kwadratowych. Termin realizacyjny ustalono na dzień 14 maja 1842 roku [źródło 9]¹⁹.

W wyniku umowy dla każdego gospodarstwa, a także dla gruntów szkolnych i sołeckich, założono osobne księgi hipoteczne. Do ksiąg gospodarzy wpisano przyjęte przez nich czynsze [źródło 4].

W wyniku reformy uwłaszczeniowej oraz regulacji i separacji gruntów utworzono w Sławnie 14 gospodarstw włościańskich niezależnych od dworu. Była to liczba porównywalna z gospodarstwami utworzonymi w ramach reformy uwłaszczeniowej w Lednogórze i Moraczewie, gdzie także powstało 14 gospodarstw²⁰. W Sławnie utworzono trzynaście gospodarstw o wielkości od 44 mórg i 124 prętów kwadratowych do 58 mórg i 30 prętów kwadratowych oraz jedno gospodarstwo o powierzchni około 25 mórg i 109 prętów kwadratowych. Były to gospodarstwa nieco mniejszych rozmiarów od gospodarstw utworzonych w Lednogórze (gdzie powstało 9 gospodarstw o powierzchni od 60 mórg i 8 prętów kwadratowych do 71 mórg i 99 prętów kwadratowych i 5 gospodarstw o powierzchni od 32 do 33 mórg i 55 ½ prętów kwadratowych), a także w sąsiednich Myszkach (gdzie powstały gospodarstwa o powierzchni od 47 do 65 mórg). Jednakże w przypadku Sławna gospodarze nie musieli przenosić swoich zagród i tworzyć nowej odrębnej osady, zatrzymując swoje zabudowania w dawnych lokalizacjach. Tym samym w wyniku reformy uwłaszczeniowej nie doszło do utworzenia nowej osady, a zmiany w zabudowie wsi były niewielkie. Z tego też powodu w przypadku Sławna przedregulacyjny układ wsi został zachowany w stosunkowo dobrym stopniu.

Bibliografia

Materiały archiwalne

Źródło 1. Fragment mapy Davida Gilly'ego z końca XVIII wieku, Staatsarchiv Berlin.

Źródło 2. Fragment mapy Urmesstischblatt z 1830 roku, arkusz 3470 (1861), Staatsarchiv Berlin.

Źródło 3. *Plan von dem im Gnesener Kreise belegenen adelichen gut Slawno*, Archiwum Państwowe w Poznaniu, zespół: 53/316/0 Starostwo Powiatowe w Gnieźnie, sygn. L. Gn. 76.

¹⁹ Największe pole przynależące do plebanii znajdowało się przy granicy ze wsią Skrzetuszewo i obejmowało 72 morgi i 10 prętów kwadratowych roli oraz 145 prętów kwadratowych nieużytku. Oprócz niego plebania otrzymała grunt przy drodze do Ujazdu, obejmujący 4 morgi i 15 prętów kwadratowych roli, oraz 140 prętów kwadratowych pastwiska, a w trzeciej lokalizacji grunt obejmujący 5 mórg i 103 pręty kwadratowe ogrodów oraz 40 prętów kwadratowych roli.

²⁰ Podobna sytuacja miała miejsce w sąsiednich Myszkach, gdzie utworzono 14 gospodarstw. Dla porównania w Zakrzewie koło Kłecka utworzono 4 gospodarstwa, w Grzybowie koło Wrześni – 3, a w Srebrnej Górze na Pałukach – 8 [Linetty 2020; 2021a].

- Źródło 4.* Auseinandersetzungs Rezess von Sławno, Kreis Gnesen, Archiwum Państwowe w Poznaniu, zespół: 53/316/0 Starostwo Powiatowe w Gnieźnie, sygn. Recesy 258.
- Źródło 5.* 52 Pruska Komisja Generalna, powiat Gniezno, Sławno, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1288.
- Źródło 6.* 52 Pruska Komisja Generalna, powiat Gniezno, Sławno, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1289.
- Źródło 7.* 52 Pruska Komisja Generalna, powiat Gniezno, Sławno, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1290 (reces).
- Źródło 8.* Księga confraternitatis S. Joannis Nepomuceni. Introductae, Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, 0063 Archiwum Parafii Sławno AP 63, sygn. 83.
- Źródło 9.* 52 Pruska Komisja Generalna, powiat Gniezno, Myszki, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 996.

Wydawnictwa źródłowe

- Joannis de Lasco. Liber beneficiorum archidioecesis gnesnensis*, ed. J. Łukowski, J. Korytkowski, t. 1, Gnesnae 1880.
- Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski I*, nr 179; II nr 1192, 1279.

Literatura

CHOIŃSKI A.

1992 *Katalog jezior Polski*, cz. 3, *Pojezierze Wielkopolsko-Kujawskie*, Poznań.

FLORKOWSKI H.

1983 *Z procesu uwłaszczenia chłopów w dobrach gen. Dezyderego Chłapowskiego*, „Rocznik Narodowego Muzeum Rolnictwa w Szreniawie”, t. 13, s. 247-253.

GÓRSKA-GOŁASKA K.

1965 *Pomiary gruntowe w Wielkopolsce 1793-1861. Studia nad źródłami kartograficznymi Wielkopolski z okresu reform agrarnych*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

GRONIEWSKI K.

1976 *Uwłaszczenie w Polsce: geneza, realizacja, skutki*, Warszawa.

JAKÓBCZYK W.

1951 *Uwłaszczenie chłopów w Wielkopolsce XIX wieku*, Warszawa.

JAKÓBCZYK W.

1951-1952 *Komplikacje regulacyjne w Poznańskim*, „Roczniki Historyczne”, t. 20, s. 139-166.

KNIAT M.

1939 *Dzieje uwłaszczenia włościan w Wielkim Księstwie Poznańskim*, t. 1: *Przebieg prac ustawodawczych do roku 1823*, Poznań.

KOZIEROWSKI S.

1934 *Szemantyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji gnieźnieńskiej*, Poznań.

- LINETTY J.
2020 *Reforma uwłaszczeniowa we wsi Grzybowo koło Wrześni*, „Studia Lednickie”, t. 19, s. 129-149.
- LINETTY J.
2021a *Reforma uwłaszczeniowa we wsi Lednogóra i początki Moraczewa*, „Studia Lednickie”, t. 20, s. 51-78.
- LINETTY J.
2021b *Albin hrabia Węsierski (1812-1875) – pierwszy opiekun Ostrowa Lednickiego*, „Museion Poloniae Maioris”, t. 8, s. 276-316.
- ŁUKASIEWICZ D.
2015 *Sarmatyzm i Prusy na przełomie XVIII i XIX wieku*, Warszawa.
- MARCYNIUK A.
2014 *Sławno i parafia sławieńska na przestrzeni wieków*, Gniezno.
- MIKULSKI D., RASZEJA E.
2017 *Ocena przydatności źródeł kartograficznych z okresu reform agrarnych w Wielkopolsce do badań retrogresywnych krajobrazu*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, nr 38, s. 23-41.
- PLIT J.
2016 *Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany*, Warszawa.
- ROMANOW-KUJAWA M.
1994 *Kultowa plastyka przydrożna w Lednickim Parku Krajobrazowym*, „Studia Lednickie”, t. 3, s. 255-275.
- SZYMAŃSKI J.
2001 *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa.
- WĄSICKI J.
1957 *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806. Studium historycznoprawne*, Wrocław.

Enfranchisement reform in Sławno village

S u m m a r y

The article addresses the issue of the enfranchisement reform and the regulation and separation of land in the village of Sławno, currently located within the boundaries of the Lednica Ethnographic Park. The enfranchisement reform was introduced in the Grand Duchy of Posen by the Prussian authorities in 1823. It had already been prepared since 1815, that is, since the return of Prussian power to Wielkopolska. The enfranchisement reform was also coupled with other agrarian reforms, and the regulation and separation of rural land. This was one of the most significant episodes in the history of the Wielkopolska countryside, permanently ending the centuries-long persistence of the feudal and serfdom system. As a result, not only was the ownership structure and the socio-economic system of the countryside

transformed, but the cultural landscape was also permanently and profoundly changed. In the course of a multi-year procedure culminating in an agreement („reces”) in 1839, 14 fully independent hereditary landowner farms were established in Sławno, free of any easements to the manor. This included thirteen farms ranging in size from about 47 to about 58 morgens and one farm of about 25 morgens.

Translated by Marta Koszko

otrzymano (received): 19.08.2022; zrecenzowano (revised): 24.08.2022; zaakceptowano (accepted): 19.12.2022

dr Jakub Linetty
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
Archiwum
Dziekanowice 32
62-061 Lednogóra
e-mail: jakub.linetty@lednica.pl
 <https://orcid.org/0000-0003-4372-7085>